

## بررسی اثرات گردشگری در توسعه اجتماعی مناطق روستایی. مورد مطالعه: شهرستان مشگین شهر

وکیل حیدری ساربان

دانشیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی و عضو هیات علمی دانشگاه محقق اردبیلی.  
تاریخ دریافت: ۹۴/۵/۲۴؛ تاریخ پذیرش: ۹۴/۱۲/۲

### چکیده

هدف این مقاله، بررسی اثرات گردشگری در توسعه اجتماعی مناطق روستایی شهرستان مشگین شهر می‌باشد. این تحقیق از لحاظ هدف، توسعه‌ای و از لحاظ ماهیت، توصیفی و پیمایشی و نیز از نوع علی-مقایسه‌ای و تحلیلی است. جامعه آماری تحقیق شامل کلیه روستاییان ساکن در روستای نمونه گردشگری انار است که با استفاده از روش نمونه‌گیری تصادفی ساده و بر اساس فرمول کوکران، تعداد نمونه مناسب برای این تحقیق ۳۳۱ نفر بدست آمد؛ از سویی، برای برابری در آزمون و نتیجه، تعداد ۳۳۱ نفر از روستاییان ساکن در روستای فاقد گردشگری کوچک به عنوان گروه شاهد انتخاب شدند. این تحقیق به روش پیمایشی با استفاده از پرسش‌نامه انجام گردیده است. روایی صوری پرسش‌نامه توسط پانل متخصصان مورد تأیید قرار گرفت. مطالعه راهنما در منطقه مشابه جامعه آماری با تعداد ۳۰ پرسش‌نامه صورت گرفت و با داده‌های کسب شده و استفاده از فرمول ویژه کرونباخ آلفا در نرم‌افزار SPSS، پایایی پرسش‌نامه تحقیق ۰/۹۱ به دست آمد. نتایج آزمون t در ارتباط با ویژگی‌های شاخص‌های توسعه اجتماعی دو گروه نشان داد که بین متغیرهای کاهش تعارضات و اختلافات، عدالت اجتماعی، تعاون اجتماعی، مشارکت اجتماعی و مسئولیت‌پذیری اجتماعی با متغیر وابسته رابطه معنی‌داری وجود ندارد؛ اما بین متغیرهای تقویت زیرساخت‌های آموزشی، توانمندسازی، انسجام اجتماعی، رضایت از زندگی، دسترسی به خدمات اجتماعی، وضعیت اشتغال، وضعیت تحصیلات، عضویت در تشکل‌های مدنی، کیفیت زندگی و امنیت شغلی با متغیر وابسته رابطه معنی‌داری وجود دارد. در نهایت، با توجه به نتیجه پژوهش پیشنهاد کاربردی ارائه شده است.

**واژه‌های کلیدی:** گردشگری، توسعه اجتماعی، توسعه روستایی، روستای انار، شهرستان مشگین شهر.

### مقدمه

واکاوی اسناد و مدارک نشان می‌دهد که از بین ابعاد مختلف توسعه، توسعه اجتماعی اهمیت ویژه‌ای دارد اولین دلیل نیاز به توسعه اجتماعی، ناکامی تلاش‌های توسعه‌گرایانه با سمت و سوی توسعه اقتصادی در کشورهای کم‌تر توسعه‌یافته در بالابردن سطوح زندگی تا حد قابل قبول، برای اکثریت مردم است. دومین دلیل، ناکامی توسعه در کشورهای پیش‌رفته برای بهبود کیفیت زندگی بسیاری از گروه‌های اقلیتی و به همین ترتیب عدم موفقیت در حل کردن رضایت بخش بسیاری از مسائل و کژکارکردهایی است که در نتیجه صنعتی‌شدن، شهرگرایی و دیوان‌سالاری، روی بیشتر مردم تاثیرگذار بوده است. سومین دلیل، ناکامی نهادهای رفاهی و تامین اجتماعی در به دست آوردن مشارکتی معنادار

مؤلفه توسعه اجتماعی به‌عنوان امری معطوف به بهبود وضعیت اجتماعی زندگی انسان، به‌رغم آن که در پنج دهه گذشته مورد توجه صاحب‌نظران و اندیشمندان جهان قرار گرفته است اما هنوز از جایگاه بایسته‌ای در نظام برنامه‌ریزی و توسعه کشور برخوردار نبوده یا حداکثر به‌عنوان مقوله‌ای در حاشیه مباحث توسعه، به ویژه توسعه اقتصادی یا صنعتی مورد توجه قرار نگرفته است. از سوی دیگر مفهوم توسعه اجتماعی در گفتمان علوم اجتماعی ایران، به لحاظ مفهومی و نظری از وضوح و روشنایی برخوردار نبوده است.

در سطح جامعه برای پیش‌گیری از شرایط رقت‌انگیز انسانی است. دلیل چهارم این که در مورد پیامدهای افراط در به کارگیری تکنولوژی و تاکید روی انسان به عنوان سوژه توسعه و نه ابژه آن، نگرانی‌هایی وجود داشت (واسیست، ۲۰۰۹: ۱۸۸).

صنعت گردشگری به عنوان یکی از منابع درآمد و ایجاد اشتغال در سطح محلی می‌تواند رهیافتی برای توسعه اقتصادی باشد و به ویژه زمانی که سود فعالیت‌های دیگر بخش‌های اقتصادی در حال کاهش باشد، گردشگری جایگزینی برای آنها و راهبردی برای توسعه است و گردشگری روستایی یکی از انواع گردشگری است که با بسیاری از الگوهای دیگر گردشگری پیوند دارد، ولی وجه مشخصه آن استقرار در نواحی روستایی است (سقای، ۱۳۸۲). بررسی اسناد نشان می‌دهد که صنعت گردشگری به عنوان یک فعالیت پررونق می‌تواند ابعاد مختلف توسعه نواحی روستایی را با تحول همراه سازد به عبارتی امروزه گردشگری روستایی علاوه بر این که بُعد اقتصادی، روان‌شناختی، محیطی، فرهنگی و نهادی جوامع روستایی را تحت تاثیر قرار می‌دهد بلکه توسعه اجتماعی؛ مناطق روستایی را به واسطه تغییر در نظام‌های ارزشی، رفتار فردی، روابط خانواده، سبک زندگی جمعی، الگوهای رفتاری، تقویت زیرساخت آموزشی، تقویت انسجام اجتماعی، افزایش کیفیت زندگی، ارتقای رضایتمندی، کاهش اختلافات و تعارضات، تقویت مشارکت اجتماعی، عدالت اجتماعی، اشتغال‌زایی، مسئولیت‌پذیری و تقویت تعاون اجتماعی مورد تغییر و تحول قرار می‌دهد.

گفتنی است اطلاع از میزان ارتقای شاخص‌های توسعه اجتماعی مناطق روستایی و اثرات گردشگری روستایی در تقویت این شاخص‌ها، یکی از مهم‌ترین ابزارهای تصمیم‌گیری است که مسئولان و مدیران بایستی به آن توجه داشته باشند. به عبارتی، جهت مساعدت به توسعه پایدار مناطق روستایی، لزوم توجه به وضعیت ارتقای و یا افت شاخص‌های توسعه اجتماعی و برنامه‌ریزی بر اساس نوسانات آنها ضروری و اجتناب‌ناپذیر است و با توجه به این که توسعه اجتماعی مناطق روستایی به عنوان یکی از ابعاد مهم

توسعه همه‌جانبه روستایی برای برنامه‌ریزی مدیریت توسعه پایدار روستایی مطرح است؛ لذا سهم به سزایی در توسعه پایدار روستایی خواهد داشت، هم چنین، در طی چند سال گذشته، در نواحی روستایی شهرستان مشگین‌شهر یک سری اتفاقات و مسائلی از قبیل کاهش تعامل روستاییان با دیگر اهالی روستا، کم شدن تعامل روستاییان با شورا و دهیاری‌ها، عدم رغبت روستاییان در عضویت در نهادهای مردمی مانند تعاونی‌ها و...، عدم مشارکت روستاییان در فعالیت‌های عمرانی، عدم اعتقاد به همدلی با دیگر اهالی روستا، کاهش میزان صمیمیت اهالی روستا نسبت به هم‌دیگر، کاهش اعتماد اجتماعی روستاییان، عدم شرکت روستاییان در دوره‌های آموزشی مروجان کشاورزی، تمایل نداشتن روستاییان به بالا بردن مهارت و دانش خود، عدم توانایی پذیرش مسئولیت‌های جدید توسط افراد روستایی، نداشتن قاطعیت در کارها، نارضایتمندی از وضعیت مسکن، نارضایتمندی از سطح درآمد، عدم احساس مسئولیت در قبال دیگر ساکنان روستا، عدم دسترسی روستاییان به خدمات اجتماعی، پایین آمدن سطح سواد عمومی مناطق روستایی، چشم به دولت دوختن در حل مشکلات، علاقه نداشتن به زندگی در روستا و تمایل به مهاجرت از روستا و... رخ داده است که به نظر می‌رسد بخشی از این مشکلات به دلیل عدم توجه به بُعد اجتماعی توسعه یا همان توسعه اجتماعی پایین می‌باشد و چنین می‌نماید که با توسعه و شکوفایی گردشگری روستایی می‌توان میزان شاخص‌های توسعه اجتماعی مناطق روستایی را تا حد میزان قابل توجهی بهبود بخشید. به این خاطر، در نوشتار حاضر اثرات گردشگری بر توسعه اجتماعی مناطق روستایی شهرستان مشگین‌شهر بررسی می‌شود. در اینجا با انجام پیمایش از روستاییان شهرستان مشگین‌شهر اثرات گردشگری در توسعه اجتماعی مناطق روستایی تحلیل می‌شود. در ادامه، چارچوب نظری مقاله معرفی خواهد شد. سپس روش تحقیق استفاده شده در این مقاله، با جزئیات بیشتری توضیح داده خواهد شد و در بخش بعدی، یافته‌های حاصل از پیمایش تحلیل

به زعم بیرو (۱۳۷۰) توسعه اجتماعی تحقق دگرگونی بنیادی در طرز تفکرها، ارزشها، نگرشها، رفتارها و نقش‌های اجتماعی در گستره جامعه است. از نظر پایوا توسعه اجتماعی با عدالت اجتماعی رابطه نزدیکی دارد و هدف نهایی توسعه اجتماعی دستیابی به جامعه انسانی‌تر با نهادها و سازمان‌هایی است که به طور مناسب پاسخ‌گوی نیازهای مردم می‌باشد. یکی از کامل‌ترین دسته‌بندی‌های تعاریف مفهوم توسعه اجتماعی، حاصل زحمات تین<sup>۱</sup> و همکارانش است. آنها تعاریف خود را مبتنی بر ویژگی‌های ذاتی انواع توسعه اجتماعی عرضه کرده‌اند. مانند تعریف توسعه اجتماعی از بُعد آسیب‌شناسی، که با مسائل و نیازهای فقرا و گروه‌های حاشیه‌ای و فرآیندهای اجتماعی مرتبط است و از کارکردهای مثبت آن می‌توان به افزایش توانایی در تحلیل فقر اشاره کرد و یا تعریف توسعه اجتماعی مبتنی بر انسجام اجتماعی که بر ابداع و تقویت حقوق و فرصت‌های برابر برای همه مردم تاکید دارد.

استس (۲۰۰۱)، توسعه اجتماعی را یک حوزه میان رشته‌ای و میان بخشی در جستجوی بهزیستی مادی و اجتماعی مردم در همه سطوح جامعه تعریف می‌نماید. که این تعریف بیانگر دو نقطه است: اول تامین رضایت مردم در سطح حداقل نیازهای اساسی از طریق تامین آن نیازها و دوم، افزایش سطح آزادی که با رشته انتخاب‌هایی که مردم می‌توانند داشته باشند اندازه‌گیری می‌شود، به زعم وی اهداف توسعه اجتماعی از طریق مشارکت مردم تا بالاترین حد ممکن در تعیین اهداف و نتایج توسعه تعقیب می‌شود. ادبیات توسعه پایدار نشان می‌دهد که تمامی رویکردها به نیازها و مسائل انسانی، بازتابی از باورهای مرتبط با ماهیت فرد و جامعه و تعهدات آن دو هستند که به شرایط دشوار و شیوه‌ها و ابزارهای تحقق اهداف مورد نظر می‌اندیشند و باورهای بنیادین پشت اندیشه توسعه اجتماعی عبارتند از: شأن و منزلت اجتماعی، احترام و مساعدت متقابل، مسئولیت اجتماعی برای همه، آزادی افراد، مسائل ساختاری ذاتی، دیدگاه کل‌نگر به حیات انسانی، تصور انسان در کلیتش و توان

می‌شوند، در بخش پایانی، نگارنده به نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادات خواهد پرداخت.

### چارچوب نظری

توسعه اجتماعی در منابع موجود با تعاریف و تعبیر متفاوت به کار رفته است که معرف رویکردهایی متفاوت هم چون رهیافت‌های عام و خاص و همچنین تقسیم‌بندی ایدئولوژیک توسعه اجتماعی بر اساس دیدگاه‌های رفاه‌گرا و مارکسیستی است. به‌طور مثال؛ نظریه پردازان رفاه‌گرا، به اصل کلی توسعه اجتماعی در حرکت به سوی کیفیت بیشتر زندگی، اعتقادی راسخ دارند. اگر چه در آثار بنیان‌گذاران جامعه‌شناسی یعنی دورکیم، وبرو مارکس و تالکوت پارسنز اختلاف نظر بسیاری در تعریف از توسعه اجتماعی وجود دارد، اما این اندیشمندان در این عقیده که توسعه اجتماعی به معنای بهبود پایدار و بلند مدت بشری است، هم‌رای هستند (طالب و همکاران، ۱۳۸۷: ۱۹۳). تاکنون تعاریف متعددی از توسعه اجتماعی به عمل آمده است که در ذیل به پاره‌ای از آنها اشاره می‌شود.

توسعه اجتماعی عبارت‌است از یک حرکت رو به بالای اجتماعی که انرژی، کارایی، کیفیت، پیچیدگی، درک مطلب، آزادی و اختیار، چیرگی، بهره‌مندی و دستاورد جامعه را از سطوح پایین به سطوح بالاتر ارتقا می‌دهد. توسعه افراد و جوامع موجب می‌شود که آزادی و اختیار بشر افزایش یابد و توانمندی او برای انجام این آزادی‌ها نیز بالا رود (جاکبز، کلوند، ۲۰۰۷: ۱۷۵). به باور وارنر (۱۹۸۵)، توسعه اجتماعی عبارتست از امکانات رفاهی برای زندگی بهتر جامعه. (آزاد ارمکی و همکاران، ۱۳۹۱: ۸). استگلیتز (۲۰۰۲)، توسعه اجتماعی را توانایی هر جامعه برای حل صلح‌آمیز تضادها و پیوند منابع و علایق مشترک، به هنگام اختلاف منابع می‌داند. بر اساس تعریف بانگ جهانی، توسعه اجتماعی، به مردم، آسایش، رفاه و بهبودی آنها، شکوفا شدن قابلیت‌هایشان و تکوین یک جامعه مدنی از سوی آنها مربوط است (بورگاتا و مونتگمری، ۲۰۰۰: ۷۴۳) و اساسا یکی از لوازم توسعه در جامعه، توسعه اجتماعی است.

و تحکیم همین اجتماع جامعه‌ای است. توسعه اجتماعی با این مضمون مکمل توسعه اقتصادی، سیاسی و فرهنگی است. امروزه، توسعه همه‌جانبه و متوازن در یک جامعه ناظر بر فرایندی در نظر گرفته می‌شود که این چهار بُعد حیات اجتماعی همزمان و در ارتباط متقابل با هم باشند (عبداللهی، ۱۳۸۰: ۲۱۷). البته می‌توان به شکل تخصصی‌تر از تقسیم‌بندی‌هایی که در رهیافت‌ها و مکاتب مختلف علوم اجتماعی در رابطه با مفهوم توسعه اجتماعی نظیر رهیافت وبری از توسعه اجتماعی (رابرت بلا، ۱۹۶۳؛ کلیفورد گیرتس، ۱۹۵۶)، رهیافت ساختی کارکردی از توسعه اجتماعی (تالکوت پارسنز، ۱۹۷۱؛ نیل اسملسر، آیزنشتاد و برینگتون مور)، رهیافت روان‌شناختی اجتماعی از توسعه اجتماعی (دانیل لرنر، انگلس و اسمیت، مک کله لند، راجرز، ۱۹۶۹، و هیگن) و نظرات فرانکفورتی‌ها از توسعه اجتماعی (تئودور آدرنو، ماکس هورکهایمر، هربرت مارکوزه و یورگن هابرماس، ۱۹۷۹) بحث کرد؛ اما آنچه در این مطالعه مهم و قابل بررسی است، تعیین مولفه‌ها و شاخص‌های توسعه اجتماعی و اثرات گردشگری بر ارتقای این شاخص‌ها می‌باشد. واکاوی اسناد و مدارک نشان می‌دهد توسعه اجتماعی با مولفه‌هایی همچون بهبود در کیفیت زندگی، تحقق برابری و عدالت اجتماعی، نیل به یکپارچگی اجتماعی، تحقق نظام شایسته‌سالاری، مشارکت اجتماعی در قالب بسط انجمن‌ها و نهادهای مدنی، تقویت قابلیت و ظرفیت نظام اجتماعی، پاسخ‌گویی به ضرورت‌های حاصل در دگرگونی‌های مختلف، پذیرش تکثر اجتماعی با حفظ انسجام ملی و ارتقای توانمندی‌های انسانی ارتباط دارد. توسعه اجتماعی در قیاس با مفاهیمی چون توسعه اقتصادی و رشد اقتصادی حوزه وسیع‌تری را در برمی‌گیرد. در دوره جدید مباحث مربوط به جامعه مدنی، دموکراسی اجتماعی، عدالت اجتماعی، رفاه اجتماعی و سرمایه اجتماعی موضوعات محوری توسعه اجتماعی را تشکیل می‌دهند (بابایی فرد، ۱۳۹۰). در کل، توسعه اجتماعی فرآیندی حول و حوش دو هدف و کارکرد بنیادی است. کارکرد اول: در این رویکرد، خواسته‌ها و امیال مادی و فیزیکی انسان‌ها نظیر

بالقوه متناهی محیط (سزیرمای<sup>۱</sup>، ۲۰۰۵) و افزون بر این، توسعه اجتماعی دو بُعد مرتبط به هم دارد: یکی توسعه ظرفیت مردم برای کار مداوم جهت رفاه آنها و جامعه و دوم: تغییر یا توسعه نهادهای اجتماعی، به گونه‌ای که نیازهای بشری را در تمامی سطوح به ویژه در پایین‌ترین سطح، از طریق یک فرآیند بهبود در روابط بین مردم و نهادهای سیاسی و اجتماعی، رفع نماید (دیوب، ۱۳۷۷: ۸۴).

در مقابل این نظر، دیدگاه مارکسیستی بر ارزش‌های مبتنی بر مساوات اجتماعی در بحث‌های توسعه اجتماعی تاکید کرده‌اند. دونگ‌کیم، توسعه اجتماعی را درجه‌ای از ساختار اجتماعی می‌داند که به اکثریت مردم محروم جامعه نه تنها اجازه تقاضا را برای برخورداری از منابع ملی می‌دهد؛ بلکه در جهت رسیدن به آن هدف، آنها را یاری می‌کند از نظر او اگر تغییر ساختاری جامعه در مسیری باشد که فرصت‌های لازم را برای دستیابی توده محروم به سهم خود از منابع ملی در اختیار آنها قرار دهد، این مسیر، در اصل همان فرآیند توسعه است در فرآیند توسعه اجتماعی از دیدگاه این رهیافت، فرآیندی است عاری از استثمار و استثمار خارجی در جامعه (نظری، ۱۳۷۷: ۱۳۲). از سوی دیگر می‌توان به تقسیم‌بندی‌های دیگری نسبت به توسعه اجتماعی در قالب رویکرد عام‌گرا و خاص‌گرا اشاره کرد. در رهیافت عام‌گرا، توسعه اجتماعی چیزی مشابه با توسعه ملی و یا توسعه همه‌جانبه و متوازن است. در این جا توسعه اجتماعی از توسعه غیراجتماعی و یا فنی متمایز شده است ولی با دیگر انواع توسعه به ویژه توسعه فرهنگی، سیاسی و اقتصادی تداخل یافته است. در قالب این رویکرد، توسعه اجتماعی با هدف بازبینی ساختاری و با افزایش ظرفیت‌ها و قابلیت‌های جوامع، تاکید خاصی بر نیازهای اجتماعات انسانی اعم از نیازهای اقتصادی، اجتماعی، بوم‌شناختی، فرهنگی، سیاسی و انسانی دارد (آزاد ارمکی و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۱) و توسعه اجتماعی به مفهوم اخص کلمه ناظر بر اجتماع جامعه‌ای در مقام یکی از حوزه‌های چهارگانه حیات اجتماعی انسان در هر جامعه و به معنی بسط، تعریض

ثروت، خدمات و رفاه اهمیت دارد؛ لذا در این رویکرد، بر فعالیت‌ها و نهادهایی نظیر بهداشت، تغذیه، خدمات، تامین اجتماعی و اشتغال تاکید می‌شود. کارکرد دوم: گروه‌ها و افراد را به رسمیت می‌شناسد و به حضور برابر آنها در جامعه توجه دارد که اهداف فرهنگی و انسانی را دنبال می‌کنند. این رویکرد، پیرامون اهداف فرهنگی نظیر مشارکت، انتخاب، آزادی، خلاقیت و برابری است.

بررسی متون برنامه‌ریزی توسعه پایدار روستایی نشان می‌دهد در مناطق روستایی باید علاوه بر جنبه‌های اقتصادی توسعه به جنبه‌های اجتماعی نیز توجه شود چون که این امر به بهبود جنبه‌های اجتماعی (افزایش آگاهی مردم نسبت به حقوق اجتماعی خود، تقویت گروه‌های کار و تشکل‌های کوچک، تقویت گروه‌های تسهیلگر، گسترش عدالت اجتماعی، تقویت رسانه‌ها، ایجاد تقویت و رویکرد مشارکتی، تحرک اجتماعی، تشکیل و تقویت نهادهای غیر دولتی و افزایش کیفیت زندگی) برنامه‌ریزی توسعه منجر می‌گردد (حیدری ساربان، ۱۳۹۴) و به عبارتی، توجه به مناطق روستایی باید از مهم‌ترین دغدغه‌های توسعه اجتماعی باشد. از این منظر، اقدامات و تلاش‌های معطوف به توسعه اجتماعی باید به صورت هماهنگ و فراگیری در فضای کل کشور انتشار یابد. این مایه تالسف است که تقریباً تمامی تلاش‌های صورت گرفته در حوزه توسعه اجتماعی به مناطق شهری محدود بوده و بیشتر از نوعی است که به دنبال ساز و گار کردن افراد با جامعه شهری، صنعتی و نخبه‌گرا بوده است.

امروزه، گردشگری به یکی از مهم‌ترین منابع ایجاد شغل در جهان مبدل شده است. این صنعت باعث تحریک و ایجاد سرمایه‌گذاری‌های کلان در زیرساخت‌هایی شده است که شرایط زندگی افراد محلی را نیز بهبود می‌بخشد. گردشگری از طریق ایجاد درآمدهای مالیاتی برای دولت‌ها نیز، منابع مالی مهمی را فراهم می‌آورد. بسیاری از مشاغل و کسب و کارهای جدید از طریق گردشگری در کشورهای در حال توسعه ایجاد شده‌اند که این امر سبب می‌شود فرصت‌های اقتصادی عادلانه‌ای پیش آمده و از

مهاجرت ساکنان روستایی به شهرهای پرجمعیت جلوگیری کند (UNWTO, 2007) و در سال‌های اخیر بسیاری از فعالیت‌های اقتصاد روستایی با تنزل شدید در سطح درآمد و اشتغال به ویژه در فعالیت‌های کشاورزی سنتی مواجه شده است، در نتیجه گردشگری نه تنها به عنوان یک ابزار بالقوه برای تغییر این وضعیت، بلکه به‌عنوان یکی از راهبردهای اصلی توسعه روستایی مطرح شده است. در حال حاضر توجه به توسعه همه‌جانبه در روستاها، یکی از مهم‌ترین اهداف توسعه در کشورهای در حال توسعه و نیز در ایران است (رضوانی، ۱۳۸۳: ۲۶۴) مرور ادبیات برنامه‌ریزی گردشگری نشان می‌دهد که تا کنون، چهار رویکرد عمده در مورد برنامه‌ریزی بخش گردشگری وجود داشته است. نخست، دیدگاه رشدگرا که گردشگری را ابزاری برای بهبود شاخص‌های اقتصادی می‌داند. دوم، رویکرد فیزیکی - فضایی که گردشگری را یک پدیده فضایی و منبع مورد استفاده در ساماندهی فضا دانسته و مورد مطالعه قرار می‌دهد. سوم، دیدگاه اجتماعی که گردشگری را برای شکوفایی بهبود شرایط زیستی جوامع مفید می‌داند و چهارم، رویکرد توسعه پایدار که گردشگری را به مثابه ابزاری توانمند در راستای اجرای سیاست‌های توسعه پایدار مورد بررسی و تحلیل قرار می‌دهد و رویکردی جدید به شمار می‌رود. این تحقیق با دیدگاه سوم هم‌خوان و مطابق است چون که در کشورهای در حال توسعه مفهوم گردشگری جامعه‌محور در ارتباط نزدیکی با گردشگری با تاکید بر منافع فقرا به عنوان حداکثرکننده منافع، جهت کاهش فقر از طریق توسعه راهکارهای مناسب و با افزایش همکاری بین تمامی گروه‌های اصلی و جامعه محلی تعریف شده است.

بر خلاف کشور ما، در سطح جهان مطالعات متعددی پیرامون ارتباط بین توسعه گردشگری روستایی و توسعه اجتماعی صورت گرفته که در ذیل به چند مورد از آنها اشاره می‌شود.

نتیجه مطالعات غفاری ترکی هرچگانی (۱۳۸۸)، در پژوهشی با عنوان «نقش گردشگری در توسعه اجتماعی و اقتصادی مناطق روستایی» نشان داد که میان افزایش شمار گردشگران، رونق گردشگری و

بهبود شاخص‌های اجتماعی-اقتصادی رابطه معنی‌داری وجود دارد. نتایج مطالعات رضوانی و همکاران (۱۳۹۱)، در تحقیقی با عنوان «تاثیر گردشگری بر تقویت نگرش‌های کارآفرینانه در مناطق روستایی» نشان داد که گردشگری روستایی میزان اعتماد به نفس، موفقیت‌طلبی، تمایل به مخاطره، نوآوری، کنترل شخصی و تشخیص فرصت و در مجموع سطح کلی نگرش کارآفرینانه را به طور معنی‌داری افزایش داده است و می‌تواند به عنوان محرکی برای فعالیت‌های کارآفرینانه در مناطق روستایی مورد استفاده قرار گیرد. نتایج مطالعه حیدری ساربان (۱۳۹۴)، در پژوهشی با عنوان «بررسی اثرات گردشگری در ارتقای توانمندی‌های اجتماعی و روان‌شناختی روستاییان» نشان داد که بین متغیرهای مسئولیت‌پذیری، خوداتکایی و تقویت اعتماد به نفس با متغیر وابسته رابطه معنی‌داری وجود ندارد؛ اما بین متغیرهای بهبود انگیزش، انتقادپذیری، خلاقیت، مشارکت اجتماعی، توانمندسازی، انسجام اجتماعی و مسئولیت‌پذیری با متغیر وابسته رابطه معنی‌داری وجود دارد. نتایج تحقیق رضوانی و همکاران (۱۳۹۱)، در پژوهشی با عنوان «گردشگری خانه‌های دوم و اثرات آن بر بهبود کیفیت زندگی ساکنان روستایی» نشان داد که گردشگری خانه‌های دوم در ناحیه روستایی نقش موثری بر بهبود کیفیت زندگی ساکنان محلی داشته است. به طوری که از ۹ قلمرو مورد مطالعه در ۷ قلمرو کیفیت محیط، فعالیت و اشتغال، مسکن، سلامت و رفاه، درآمد و ثروت و مشارکت و همبستگی و امنیت و بهزیستی فردی، موجب بهبود کیفیت زندگی ساکنان محلی شده ولی در دو قلمرو آموزش-فرهنگ، تفریح و اوقات فراغت بهبود حاصل نشده است. نتایج یافته‌های میدانی بلوچی و خراسانی (۱۳۹۲)، در تحقیقی با عنوان «تحلیل نقش گردشگری در توسعه نواحی روستایی» نشان داد که توسعه و شکوفایی گردشگری روستایی

نقش اساسی و سازنده در توسعه اجتماعی نواحی روستایی داشته است. به باور شارپلز و همکاران<sup>۱</sup> (۲۰۰۹)، بین رونق و توسعه گردشگری روستایی با توانمندسازی فقرای روستایی، افزایش رضایتمندی روستایی و ارتقای شاخص‌های سلامت رابطه معنی‌داری وجود دارد. به باور مد و اموت<sup>۲</sup> (۲۰۰۹)، بهبود عملکرد گروهی، کسب مهارت‌ها و دانش جدید از سوی همدیگر، اهتمام به عضویت در تعاونی‌های روستایی، افزایش قدرت تصمیم‌گیری روستاییان، تسهیم دانش و اطلاعات و تغییر در الگوهای رفتاری تابعی از توسعه و رونق گردشگری روستایی در مناطق روستایی می‌باشد. به زعم استیز و ریچارد<sup>۳</sup> (۲۰۰۱)، بین مشارکت اجتماعی، تعاون اجتماعی و تقویت زیرساخت‌های آموزشی با ارتقای شاخص‌های اقتصادی مناطق روستایی به واسطه رونق و شکوفایی صنعت گردشگری رابطه معنی‌داری وجود دارد. فری و جرج<sup>۴</sup> (۲۰۱۲)، در مطالعات خود دریافتند که با ورود گردشگران به مناطق روستایی میزان دانش و آگاهی روستاییان بالارفته و متعاقب آن گرایش روستاییان نسبت به یکدیگر افزایش پیدا کرده و در نتیجه میزان تعامل اجتماعی آنها در مدیریت پایدار روستا بالا می‌رود. به عقیده بودانو<sup>۵</sup> (۲۰۱۱)، بین شکوفایی گردشگری روستایی و تقویت زیرساخت آموزشی، تقویت زیرساخت‌های اجتماعی، یکپارچگی و انسجام اجتماعی جامعه محلی و تقویت مشارکت اجتماعی رابطه معنی‌داری وجود دارد. در نهایت متغیرهای تحقیق در خصوص اثرات گردشگری در توسعه اجتماعی مناطق روستایی در جدول (۱) ارائه شده است.

1. Sharples et al
2. Mdee, Emmott
3. Estes & Richard
4. Ferry & George
5. Budeanu

جدول ۱: معرفی متغیرهای تحقیق در خصوص بررسی اثرات گردشگری در ارتقای شاخص‌های اجتماعی

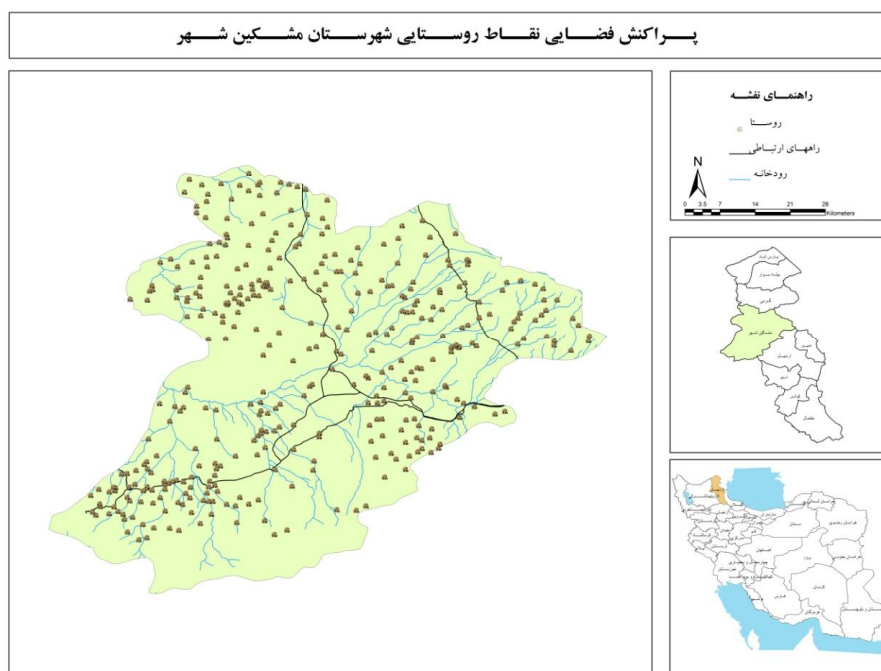
ردیف	متغیرهای تحقیق	مآخذ
۱	بهبود شاخص‌های اقتصادی و اجتماعی	غفاری و همکاران (۱۳۸۸)
۲	افزایش اعتماد به نفس، موفقیت‌طلبی، تمایل به مخاطره، نوآوری و کنترل شخصی	رضوانی و همکاران (۱۳۹۱)
۳	متغیرهای بهبود انگیزش، انتقادپذیری، خلاقیت، مشارکت اجتماعی، توانمندسازی، انسجام اجتماعی و مسئولیت‌پذیری	حیدری ساربان (۱۳۹۴)
۴	کیفیت محیط، فعالیت و اشتغال، مسکن، سلامت و رفاه، درآمد، ثروت، مشارکت و همبستگی و بهزیستی فردی	رضوانی و همکاران (۱۳۹۱)
۵	ارتقای شاخص‌های سلامت، توانمندسازی فقرای روستایی و افزایش رضایتمندی	Sharples & et al (2009)
۶	بهبود عملکرد گروهی، کسب مهارت‌ها و دانش جدید از سوی همدیگر، اهتمام به عضویت در تعاونی‌های روستایی و افزایش قدرت	Medde & Emmott (2009)
۷	مشارکت اجتماعی، تعاون اجتماعی و تقویت زیرساخت‌های آموزشی	Estes & Richard (2001)
۸	افزایش دانش و آگاهی روستایی و افزایش تعامل اجتماعی روستایی	Ferry & George
۹	تقویت زیرساخت‌های آموزشی، تقویت زیرساخت‌های اجتماعی، یکپارچگی و انسجام اجتماعی جامعه محلی و تقویت مشارکت اجتماعی	Budeanu (2011)

مآخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۳.

#### منطقه مورد مطالعه

شهرستان مشگین‌شهر، یکی از شهرستان‌های استان اردبیل است که در غرب این استان واقع شده و مرکز این استان است. این شهرستان دارای ۵ شهر به نام رضی، لاهرود، مشگین‌شهر، فخرآباد و مرادلو است. همچنین، شهرستان مشگین‌شهر دارای پنج بخش، ۱۲ دهستان (دهستان دشت، شعبان، مشگین شرقی، مشگین غربی، ارشق شمالی، ارشق مرکزی، قره سو، لاهرود، نقدی، ارشق غربی، صلوات و یافت)، ۳۲۹ آبادی دارای سکنه و ۷۷ آبادی خالی از سکنه است. همچنین، به لحاظ اوضاع طبیعی ۶۹ روستای شهرستان مشگین‌شهر از نوع جلگه‌ای، ۱۴۸ روستا از

نوع کوهستانی، ۹۷ روستا از نوع جلگه‌ای - کوهستانی، ۸ روستا از نوع جلگه‌ای - جنگلی و ۷ روستا از نوع کوهستانی - جنگلی می‌باشد. مطابق سرشماری ۱۳۹۰، جمعیت شهرستان ۲۲۵۴۶۵ نفر بوده است که از این تعداد ۶۸۴۵۰ نفر ساکن در نقاط شهری و ۱۵۷۰۱۵ نفر ساکن در نقاط روستایی بوده‌اند؛ همچنین، از جمعیت ساکن در نقاط روستایی شهرستان، ۷۶۵۵۷ نفر را مردان و ۸۰۴۵۸ را زنان تشکیل داده‌اند در نهایت، نسبت جنسی نشان می‌دهد که در مقابل هر ۱۰۰ نفر زن، ۵۹ نفر مرد وجود داشته است. در نهایت، نقشه (۱) پراکنش نقاط روستایی محدوده مورد مطالعه را نشان می‌دهد.



نقشه ۱: پراکنش نقاط روستایی شهرستان مشکین شهر

### روش تحقیق

این پژوهش با هدف کلی بررسی نقش گردشگری در توسعه اجتماعی، در سال ۱۳۹۳ انجام شده است. این تحقیق از لحاظ هدف، توسعه‌ای، و از لحاظ ماهیت، توصیفی و پیمایشی و نیز از نوع علی-مقایسه‌ای و تحلیلی است. جامعه آماری تحقیق شامل کلیه روستاییان ساکن در روستای نمونه گردشگری انار می‌باشد که با استفاده از روش نمونه‌گیری تصادفی ساده و بر اساس فرمول کوکران، تعداد نمونه مناسب برای این تحقیق ۳۳۱ نفر بدست آمد؛ از سویی، برای برابری در آزمون و نتیجه، ۳۳۱ نفر از روستاییان ساکن در روستای فاقد گردشگری کوجنق به عنوان گروه شاهد انتخاب شدند. این تحقیق به روش پیمایشی با استفاده از پرسش‌نامه انجام گردیده است. ابزار اندازه‌گیری پرسش‌نامه محقق ساخته می‌باشد. روایی صوری پرسش‌نامه توسط پانل متخصصان مورد تایید قرار گرفت. مطالعه راهنما در منطقه مشابه جامعه آماری با تعداد ۳۰ پرسش‌نامه صورت گرفت و با داده‌های کسب شده و استفاده از فرمول ویژه کرونباخ آلفا در نرم افزار SPSS، پایایی پرسش‌نامه

تحقیق ۰/۹۱ بدست آمد. و ضریب اصلی آلفای کرونباخ برای تک تک متغیرهای تحقیق از جمله: تقویت زیرساخت آموزشی (۰/۶۸)، توانمندسازی (۰/۷۷)، عضویت در تشکل‌های مدنی (۰/۷۴)، انسجام اجتماعی (۰/۶۵)، کیفیت زندگی (۰/۸۵) رضایت از زندگی (۰/۷۶)، تعاون اجتماعی (۰/۶۷)، کاهش اختلافات و تعارضات (۰/۶۳)، دسترسی به خدمات اجتماعی (۰/۷۸)، مشارکت اجتماعی (۰/۹۱)، عدالت اجتماعی (۰/۶۳)، وضعیت اشتغال (۰/۸۶)، وضعیت تحصیلات (۰/۹۲)، مسئولیت‌پذیری (۰/۷۴) و امنیت شغلی (۰/۸۱) می‌باشد.

هم‌چنین از طریق ابزار پرسش‌نامه، متغیرهای تحقیق حاضر به کمک ۶۹ سؤال بسته مورد سنجش قرار گرفت و برای امتیازدهی آن از طیف پنج قسمتی لیکرت استفاده گردید. در مرحله امتیازدهی، از آن جا که دسته‌ای از سئوال‌ات در جهت منفی مطرح شده‌اند، با استفاده از نرم‌افزار SPSS، کدگذاری مجدد برای این دسته از سئوال‌ات انجام شد. بنابر این، امتیاز پاسخ‌ها در سئوال‌ات با جهت مثبت به صورت: ۵= کاملاً موافقم، ۴= موافقم، ۳= نظری ندارم، ۲= مخالفم و ۱= کاملاً مخالفم و در مورد سئوال‌ات منفی عکس این



حالت می‌باشد. و متغیرهای این تحقیق حاضر عبارتند از: تقویت زیرساخت آموزشی، توانمندسازی، عضویت در تشکلهای مدنی، انسجام اجتماعی، کیفیت زندگی، رضایت از زندگی، تعاون اجتماعی، اختلافات و تعارضات، دسترسی به خدمات اجتماعی، مشارکت اجتماعی، عدالت اجتماعی، وضعیت اشتغال، وضعیت تحصیلات، مسئولیت‌پذیری و امنیت شغلی. در تعیین توسعه اجتماعی جوامع روستایی، فضای مفهومی تبیین‌کننده به شرحی که در ادامه می‌آید تعریف و از طریق گویه‌های مناسب عملیاتی شده‌اند:

مشارکت اجتماعی عبارتست از حضور و دخالت آگاهانه، داوطلبانه، متعهدانه و خلاق افراد و اقشار مختلف جامعه در در تصمیم‌گیری، برنامه‌ریزی، تامین منابع، اجرای فعالیت‌ها و نظارت بر فعالیت‌ها به منظور بهره‌مندشدن از منافع مادی و معنوی آن. در این معنا مشارکت با مولفه‌های مهارت برقراری روابط انسانی، کمک به افراد روستایی در ساخت مسکن، استقبال از مشارکت در فرآیند بازسازی زیرساخت‌ها، تمایل به مشارکت در دوره‌های آموزشی، میزان مشارکت در طرح‌های عمرانی در گذشته، میزان شرکت در انتخابات شوراهای اسلامی روستا، تمایل به عضویت در پایگاه بسیج، تمایل به عضویت در تعاونی‌های تولید روستایی و تمایل به همکاری با دهیار روستا مورد سنجش قرار گرفته است. تعاون اجتماعی فرآیند اجتماعی، عمومی، یکپارچه، چندگانه، چندبعدی و چند فرهنگی است که هدف آن کشاندن همه مردم به ایفای نقش در همه مراحل است. مؤلفه تعاون اجتماعی با شاخص‌های میزان شرکت در جلسات برگزارشده از طرف شرکت تعاونی، مشارکت در برنامه‌های عمرانی مربوط به روستا، میزان تمایل به هم‌فکری و مشارکت جهت رفع مشکلات روستا، میزان دعوت از اهالی روستا جهت شرکت در فعالیت‌های جمعی، میزان تمایل پیرامون گسترش فعالیت‌های شرکت تعاونی و میزان مشارکت در حفظ و زیباسازی روستا تعریف و سنجش شده است. توانمندسازی به معنی تشویق افراد برای مشارکت بیشتر در تصمیم‌گیری‌هایی است که بر فعالیت آنها موثر است؛ یعنی این که فضایی برای افراد فراهم شود تا بتوانند

ایده‌های خوبی بیافرینند و آن‌ها را به عمل تبدیل کنند. و توانمندسازی روستاییان به عنوان یک رویکرد نوین انگیزش درونی فعالیت‌های روستاییان در مناطق روستایی، به معنی آزاد کردن نیروهای درونی روستاییان و همچنین فراهم کردن بسترها و بوجود آوردن فرصت‌ها برای شکوفایی، استعدادها، توانایی‌ها و شایستگی آنان می‌باشد. مؤلفه توانمندسازی با شاخص‌های خودتعیینی، شایستگی، تاثیر، معنی‌داری و اعتماد تعریف و سنجش شده است. رضایتمندی شغلی احساسی است که در نتیجه تعامل فرد نسبت به جوانب شغلی آنان و سایر امورات روزمره که با آنان در تعامل است بوجود می‌آید اگر احساس مطبوع باشد رضایتمندی فرد بالا می‌رود و در غیر این صورت رضایتمندی فرد پایین می‌آید. مؤلفه رضایتمندی با شاخص‌های داشتن سلامت روحی و روانی، الگوی مصرف خانوار، وضعیت مسکن، بازاریابی و بازاریاسانی به موقع محصولات، سهولت دسترسی به منابع اعتباری، درآمد کافی، میزان استفاده از منابع اطلاعاتی، میزان بهره‌وری، توجه به بهداشت عمومی و آموزش روستاییان، وجود تامین‌های اجتماعی، رضایت از خدمات دهیاری، رضایت از خدمات مرکز بهداشت روستایی، رضایت از پوشش بیمه کشاورزی، رضایت از بیمه تأمین اجتماعی، رضایت از جمع‌آوری و دفن زباله‌ها، رضایت از مراکز تجمع عمومی روستایی، رضایت از دسترسی به خدمات عمومی نهادهای دولتی، رضایت از سرویس‌دهی وسایط نقلیه عمومی تعریف و سنجش شده است. مسئولیت‌پذیری به معنی توانایی پذیرش مسئولیت توسط افراد، سازمان‌ها، نهادها و اجتماعات شهری و روستایی تعریف شده است. مؤلفه مسئولیت‌پذیری با شاخص‌های مداخله سیاسی و مدنی جوامع روستایی در فرآیند مدیریت روستایی، تعامل سازنده با نهادها و سازمان‌های درگیر در توسعه مناطق روستایی، مشارکت در طراحی یک مدل جامع ایمنی با مسئولان امر، همکاری با دهیار و همکاری با شوراهای اسلامی روستا تعریف و سنجش شده است. انسجام اجتماعی به وضعیتی اطلاق می‌شود که در آن اجزای تشکیل دهنده جامعه، به گونه‌ای به یکدیگر وصل می‌شوند که یک کل معنادار و مؤثر را به وجود می‌آورند. یا انسجام اجتماعی

توافق افکار، احساسات و اعمالی توصیف می‌شود که وحدت یک گروه یا جامعه را مشخص می‌کند. در یک تعریف دیگر، انسجام اجتماعی نوعی از ترتیبات اجتماعی است که تضمین می‌کند که جوامع روستایی در سطوح مختلف، به اشتراک ذهنی (مدل‌های ذهنی مشترک) برسند، قابلیت همکاری با یکدیگر داشته باشند و به قوانین موجود احترام بگذارند. مؤلفه انسجام اجتماعی با شاخص‌های رضایت از همکاری اهالی روستا، میزان درگیری در روستا، اختلاف درآمد با سایر اهالی، میزان صمیمیت در بین اهالی، میزان مراجعه به ریش‌سفیدان روستا به هنگام بروز مشکل، اختلاف عقاید در بین اهالی، تمایل به حضور مکان‌های عمومی، میزان اعتماد به دیگر اهالی روستا تعریف و سنجش شده است. آموزش، تجربه‌ای است مبتنی بر یادگیری که به منظور ایجاد تغییرات نسبتاً ماندگار فرد صورت می‌گیرد تا او بتواند توانایی خود را برای انجام دادن کار بهبود بخشد. آموزش می‌تواند تغییر مهارت‌ها، نگرش‌ها و رفتار اجتماعی را در برداشته باشد و به معنای بوجود آمدن تغییر در دانش افراد، طرز کارشان، نگرش‌هایشان در مورد کار یا تعامل آنان با همکاران و سرپرستان باشد و زمینه‌ها و بسترهایی که فرآیند آموزش را تسهیل و تسریع می‌بخشد زیرساخت آموزشی اطلاق می‌شود. مؤلفه زیرساخت آموزشی با شاخص‌های دسترسی به منابع اطلاعاتی و همگانی، دسترسی به اینترنت، دسترسی به کتابخانه، افزایش سطح استانداردهای آموزشی در سطح مدارس، رضایت از کیفیت خدمات آموزشی، میزان تمایل به آموزش مستقیم، پوشش فراوان رسانه‌های جمعی، میزان استفاده از وسایل ارتباط جمعی، مطابقت آموزش با نیازها، دسترسی راحت به آموزش‌های مورد نیاز، گسترش سیستم‌های اطلاعاتی، آشنایی با کانال‌ها و منابع اطلاعاتی، آگاهی به ارزش‌های فرهنگ بومی و میزان سطح سواد، تعریف و سنجش شده است. کیفیت زندگی به معنی بهزیستی مادی و روانی افراد می‌باشد و مؤلفه کیفیت زندگی با شاخص‌های سرمایه اجتماعی، میزان مشارکت اجتماعی، میزان درآمد، پتانسیل طبیعی روستا، امنیت، بهزیستی فردی، عضویت در تشکلهای مدنی، دسترسی به خدمات بهداشتی و آموزشی، الگوی

مصرف خانوار، گذران اوقات و فراغت، وضعیت مسکن و رضایتمندی شغلی تعریف و سنجش شده است. امنیت شغلی پروسه یا روندی است که به میزان نامعینی کاراکترهای کار و واحد اشتغال را تهدید کند و یا آنها را به چالش بکشد و در زوایای متمایز ناهنجاری بوجود بیاورد. اختلاف یعنی تبیین در رای و مغایرت در دیدگاه. و اختلاف پدیده‌ای است که نمی‌توان آن را از بین برد چون از نمادهای اراده‌ای است که در انسان به ودیعت نهاده شده است؛ زیرا به ناچار به اختلاف و تفاوت نظر منجر می‌شود. مؤلفه میزان اختلافات و تعارضات با شاخص‌هایی چون میزان دعوا بر سر مالکیت زمین، میزان رجوع به دادگاه، میزان رابطه حسنه با خویشاوندان، میزان اختلافات و درگیری طایفه‌ای و میزان اعتماد به همدیگر تعریف و سنجش شده است. عدالت اجتماعی یعنی طراحی و اجرای نظام حقوقی به گونه‌ای که هر کس به حق عقلانی‌اش برسد و در مقابل آن حقوق، وظایفی را انجام دهد یا مسئولیت و عواقب تخلف از آن را بپذیرد. تشکلهای مدنی به تشکلهایی در راستای ایجاد قابلیت در راستای توسعه سیاسی، فرهنگی و اجتماعی در یک کشور گفته می‌شود و مشخصه اصلی تشکلهای مدنی، غیردولتی بودن آنان و عدم وابستگی تشکلیاتی و مالی به حاکمیت سیاسی و ارگان‌های دولتی کشور است. مؤلفه عضویت در تشکلهای مدنی با شاخص‌هایی چون تمایل به نامزد شدن در شورای اسلامی روستا، همکاری با دهیار، عضویت در تعاونی‌های تولید روستایی، تمایل به عضویت در باشگاه جوانان، عضویت در کتابخانه، عضویت در پایگاه بسیج و ... تعریف و سنجش شده است. در نهایت، در این پژوهش با عنایت به مبانی نظری تحقیق و نیز اطلاعات جمع‌آوری شده از طریق پرسش‌نامه و بررسی نقش گردشگری در ارتقای شاخص‌های توسعه اجتماعی در مناطق روستایی، به تجزیه و تحلیل متغیرها با استفاده از آزمون آماری t می‌پردازد. در این میان، از آزمون t برای اثبات وجود و عدم وجود تفاوت معنی‌دار میان روستاییان ساکن در مناطق روستایی دارای گردشگر و روستاییان ساکن در مناطق روستایی فاقد گردشگر استفاده می‌شود و در

نهایت در این تحقیق فرضیه زیر مورد آزمون قرار گرفته است:

- بین «گردشگری» و «توسعه اجتماعی مناطق روستایی» رابطه وجود دارد.

### تجزیه و تحلیل داده‌ها

#### الف) یافته‌های توصیفی تحقیق

ویژگی‌های فردی نمونه آماری مورد مطالعه: همان طوری که جدول (۲) نشان می‌دهد افراد

مورد مطالعه در چهار گروه سنی توزیع شده‌اند. در گروه روستای دارای گردشگر بیشترین فراوانی مربوط به رده سنی ۴۰-۳۱ سال می‌باشد. در گروه روستای فاقد گردشگر مربوط به رده سنی ۳۰-۲۱ سال می‌باشد. پیرامون شغل غالب افراد ساکن در روستای دارای گردشگر و فاقد گردشگر همان طوری که جدول نشان می‌دهد در روستای دارای گردشگر بیشترین فراوانی مربوط به امور خدماتی ولی در روستای فاقد گردشگر بیشترین فراوانی مربوط به فعالیت دامداری می‌باشد.

جدول ۲: مشخصات فردی نمونه مورد مطالعه

روستای فاقد گردشگر		روستای دارای گردشگر		گروه سنی
درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	
۲۰/۲۴	۶۷	۲۲/۹۶	۷۶	۲۰ سال و کمتر
۳۰/۸۳	۱۰۲	۲۵/۳۷	۸۴	۲۱-۳۰
۲۳/۵۶	۷۸	۳۳/۸۳	۱۱۲	۳۱-۴۰
۲۵/۳۷	۸۴	۱۷/۸۴	۵۹	۴۱ سال و بالاتر
۱۰۰	۳۳۱	۱۰۰	۳۳۱	جمع
۲۲/۰۵	۷۳	۲۰/۵۴	۶۸	کشاورز
۲۵/۶۷	۸۵	۲۰/۸۴	۶۹	دامدار
۱۵/۴	۵۱	۲۲/۳۵	۷۴	خدماتی
۱۴/۵۳	۴۸	۱۵/۴۳	۵۱	اداری
۲۲/۳۵	۷۴	۲۰/۸۴	۶۹	بازنشسته
٪۱۰۰	۳۳۱	٪۱۰۰	۳۳۱	جمع

ماخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۳.

توانایی خواندن و نوشتن دارند. ۲۲/۹۶ درصد در مقطع ابتدایی و ۱۷/۸۴ درصد در مقطع راهنمایی و ۸/۱۵ درصد در مقطع متوسطه تحصیل کرده‌اند و ۳/۳۳ درصد نیز مدرک دیپلم و بالاتر دارند.

نتایج حاصل از یافته‌های توصیفی در جدول (۴) نشان می‌دهد که از بین میانگین متغیرهای توسعه اجتماعی، میانگین متغیرهای دسترسی به خدمات اجتماعی، تقویت زیرساخت‌های آموزشی و وضعیت اشتغال به ترتیب در رده اول تا سوم و میانگین امنیت شغلی در رده آخر قرار دارد.

همان طوری که جدول (۳) نشان می‌دهد از میان ۲۸/۰۹ درصد نمونه آماری مورد مطالعه روستاهای دارای گردشگر بی‌سوادند، ۲۰/۵۴ درصد با آموزش نهضت سوادآموزی، توانایی خواندن و نوشتن دارند. ۲۵/۳۷ درصد در مقطع ابتدایی و ۱۱/۸۱ درصد در مقطع راهنمایی و ۸/۴۵ درصد در مقطع متوسطه تحصیل کرده‌اند. ۵/۷۴ درصد نیز مدرک دیپلم و بالاتر دارند. علاوه بر این، از میان ۳۲/۳۲ درصد نمونه آماری مورد مطالعه روستاهای فاقد گردشگر بی‌سوادند، ۱۵/۴ درصد با آموزش نهضت سوادآموزی،

جدول ۳: میزان تحصیلات نمونه فردی مورد مطالعه

روستاهای فاقد گردشگر		روستاهای دارای گردشگر		سطح تحصیلات
درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	
۳۲/۳۲	۱۰۷	۲۸/۰۹	۹۳	بی سواد
۱۵/۴	۵۱	۲۰/۵۴	۶۸	خواندن و نوشتن
۲۲/۹۶	۷۶	۲۵/۳۷	۸۴	ابتدایی
۱۷/۸۴	۵۹	۱۱/۸۱	۳۹	راهنمایی
۸/۱۵	۲۷	۸/۴۵	۲۸	متوسطه
۳/۳۳	۱۱	۵/۷۴	۱۹	دیپلم و بالاتر
%۱۰۰	۳۳۱	%۱۰۰	۳۳۱	جمع کل

ماخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۳.

جدول ۴: درصد فراوانی، میانگین و انحراف معیار شاخص‌های توسعه اجتماعی روستای دارای گردشگر و فاقد گردشگر

دامنه امتیاز	انحراف معیار	میانگین	فیلدی زیاد	زیاد	متوسط	کم	فیلدی کم	روستا	متغیر
-۱۷	۲/۹۸	۶/۶۷	۳۲/۰۶	۲۴/۵	۱۲/۷	۱۳/۸	۱۶/۹	دارای گردشگر	تقویت زیر ساخت آموزشی
-۲۲	۲/۵۴	۶/۲۲	۸/۷	۹/۰۸	۱۸/۷	۲۷/۷	۳۶/۴	فاقد گردشگر	
-۲۵	۳/۰۱	۶/۰۵	۳۰/۶	۲۷/۴	۱۰/۰۶	۱۴/۳	۱۷/۵	دارای گردشگر	توانمندسازی
-۲۴	۳/۶۲	۵/۹۹	۶/۶	۱۰/۸	۱۹/۷	۲۴/۰۶	۳۸/۷	فاقد گردشگر	
-۲۲	۳/۱۴	۶/۰۱	۳۳/۹	۲۵/۸	۹/۰۴	۱۳/۳	۱۷/۸	دارای گردشگر	عضویت در تشکل‌های مدنی
-۲۷	۲/۳۵	۴/۸۷	۷/۴	۱۲/۳	۱۷/۰۲	۲۸/۱	۳۵/۰۴	فاقد گردشگر	
-۲۳	۳/۱۷	۵/۵۲	۳۰/۳	۲۹/۱	۹/۸	۱۴/۲	۱۶/۴	دارای گردشگر	انسجام اجتماعی
-۲۸	۳/۲۴	۵/۶۸	۸/۳	۱۲/۴	۱۶/۶	۲۴/۳	۳۸/۲	فاقد گردشگر	
-۳۲	۳/۸۷	۵/۸۷	۲۶/۳	۲۳/۹	۱۱/۳	۱۶/۳	۲۱/۴	دارای گردشگر	کیفیت زندگی
-۳۳	۳/۶۷	۵/۴۶	۶/۹	۸/۵	۱۸/۱	۳۰/۰۸	۶۳/۲	فاقد گردشگر	
-۳۵	۳/۸۷	۶/۰۳	۳۲/۷	۲۷/۲	۹/۰۵	۱۳/۳	۱۷/۶	دارای گردشگر	رضایت از زندگی
-۱۹	۲/۹۹	۵/۶۴	۱۴/۱	۱۶/۱	۱۸/۶	۲۲/۷	۲۸/۳	فاقد گردشگر	
-۱۷	۲/۶۹	۵/۸۵	۲۵/۴	۲۲/۸	۱۲/۵	۱۷/۸	۲۱/۳	دارای گردشگر	تعاون اجتماعی
-۳۰	۱/۵۵	۴/۹۹	۱۲/۹	۱۸/۵	۱۴/۹	۲۰/۸	۳۲/۷	فاقد گردشگر	
-۲۸	۴/۱	۵/۳۳	۳۸/۷	۲۴/۳	۸/۶	۱۲/۴	۱۵/۸	دارای گردشگر	کاهش اختلافات و تعارضات
-۲۴	۴/۴۴	۵/۱۷	۷/۹	۱۳/۵	۱۶/۲	۲۴/۸	۳۷/۴	فاقد گردشگر	
-۲۳	۴/۲۵	۶/۸۵	۳۲/۶	۲۷/۸	۹/۵	۱۱/۲	۱۸/۷	دارای گردشگر	دسترسی به خدمات اجتماعی
-۲۶	۲/۲۵	۶/۷۸	۸/۸	۱۱/۲	۱۹/۷	۲۶/۶	۳۳/۵	فاقد گردشگر	
-۲۷	۱/۹۸	۴/۲۵	۲۶/۱	۲۳/۱	۱۳/۵	۱۵/۸	۲۱/۳	دارای گردشگر	مشارکت اجتماعی
-۱۸	۲/۶۵	۵/۵۵	۸/۵	۱۳/۷	۲۰/۳	۲۶/۵	۳۰/۸	فاقد گردشگر	
-۲۴	۲/۸۸	۳/۹۳	۳۲/۱	۲۵/۸	۹/۹	۱۴/۶	۱۷/۳	دارای گردشگر	عدالت اجتماعی
-۱۷	۵/۳۲	۴/۵۵	۱۳/۸	۱۴/۳	۱۷/۶	۲۲/۸	۳۱/۳	فاقد گردشگر	
-۱۵	۱/۵۸	۶/۵۵	۲۸/۵	۲۱/۶	۸/۴	۱۶/۵	۲۴/۷	دارای گردشگر	وضعیت اشتغال
-۲۵	۴/۶۶	۶/۴۹	۹/۲	۱۳/۶	۱۷/۸	۲۳/۴	۳۵/۸	فاقد گردشگر	
-۲۳	۲/۵۴	۵/۵۵	۲۷/۷	۲۴/۲	۱۳/۴	۱۴/۸	۱۹/۶	دارای گردشگر	وضعیت تحصیلات
-۱۹	۳/۰۵	۴/۴۵	۱۰/۳	۱۴/۶	۱۶/۷	۲۶/۵	۳۱/۸	فاقد گردشگر	
-۲۵	۱/۶۴	۶/۰۷	۲۷/۳	۲۴/۸	۱۲/۶	۱۵/۸	۱۹/۴	دارای گردشگر	مسئولیت پذیری
-۳۱	۴/۱۲	۴/۰۵	۸/۹	۱۱/۰۸	۱۹/۸	۲۵/۹	۳۴/۱	فاقد گردشگر	
-۲۸	۱/۲۹	۳/۲۵	۲۹/۵	۲۴/۹	۱۱/۳	۱۴/۱	۲۰/۰۵	دارای گردشگر	امنیت شغلی
-۱۹	۲/۲۵	۳/۲۲	۱۱/۳	۱۲/۲	۱۸/۵	۲۴/۳	۳۲/۴	فاقد گردشگر	

ماخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۳.

## ب) نتایج استنباطی تحقیق

تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از آزمون t: مطابق جدول (۵)، نتایج آزمون t در ارتباط با شاخص‌های توسعه اجتماعی روستای دارای گردشگر و فاقد گردشگر نشان می‌دهد که بین متغیرهای کاهش اختلافات و تعارضات، مسئولیت‌پذیری، عدالت اجتماعی، تعاون اجتماعی و مشارکت اجتماعی با

متغیر وابسته (توسعه گردشگری) رابطه معنی‌داری وجود ندارد. اما بین متغیرهای تقویت زیرساخت‌های آموزشی، توانمندسازی، عضویت در تشکلهای مدنی، کیفیت زندگی، انسجام اجتماعی، رضایت از زندگی، دسترسی به خدمات اجتماعی، وضعیت اشتغال، وضعیت تحصیلات، مسئولیت‌پذیری و امنیت شغلی با متغیر وابسته رابطه معنی‌داری وجود دارد.

جدول ۵: نتایج آزمون t در مورد میزان توسعه اجتماعی روستای دارای گردشگر و روستای فاقد گردشگر

ردیف	خصوصیات	روستای دارای گردشگر		روستای فاقد گردشگر		مقدار t	Sig
		میانگین	SD	میانگین	SD		
۱	تقویت زیرساخت آموزشی	۶/۶۷	۲/۹۸	۶/۲۲	۲/۵۴	۶/۵۳	۰/۰۰۰
۲	توانمندسازی	۶/۵۴	۳/۰۱	۵/۹۹	۳/۶۲	۷/۴۵	۰/۰۰۵
۳	عضویت در تشکلهای مدنی	۶/۱۲	۳/۱۴	۴/۸۷	۲/۳۵	۳/۶۴	۰/۰۴
۴	انسجام اجتماعی	۶/۵۲	۳/۱۷	۵/۶۸	۳/۲۴	۸/۵۴	۰/۰۰۶
۵	کیفیت زندگی	۵/۸۷	۳/۸۷	۵/۴۶	۳/۶۷	۹/۸۷	۰/۰۳
۶	رضایت از زندگی	۶/۱۴	۳/۸۷	۵/۶۴	۲/۹۹	۶/۹۸	۰/۰۰۰
۷	تعاون اجتماعی	۵/۸۵	۲/۶۹	۴/۹۹	۱/۵۵	۷/۶۵	۰/۰۸
۸	کاهش اختلافات و تعارضات	۶/۳۳	۴/۱	۶/۱۷	۴/۴۴	۵/۵۵	۰/۱۰۵
۹	دسترسی به خدمات اجتماعی	۶/۸۵	۴/۲۵	۴/۴۵	۲/۲۵	۱۰/۰۵	۰/۰۰۰
۱۰	مشارکت اجتماعی	۴/۲۵	۱/۹۸	۵/۵۵	۲/۶۵	۶/۴۴	۰/۰۹
۱۱	عدالت اجتماعی	۳/۹۳	۲/۸۸	۶/۶۵	۵/۳۲	۷/۶۸	۰/۱۲
۱۲	وضعیت اشتغال	۶/۵۸	۱/۵۸	۴/۴۴	۴/۶۶	۹/۷۸	۰/۰۰۵
۱۳	وضعیت تحصیلات	۵/۵۵	۲/۵۴	۴/۴۵	۳/۰۵	۶/۳۶	۰/۰۰۴
۱۴	مسئولیت‌پذیری	۶/۰۷	۱/۶۴	۴/۰۵	۴/۱۲	۷/۳۲	۰/۳۵
۱۵	امنیت شغلی	۴/۵۵	۱/۲۹	۳/۲۲	۲/۲۵	۷/۵۵	۰/۰۴

ماخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۳.

## نتیجه‌گیری و پیشنهادها

نتایج نشان داد، تقویت زیرساخت آموزشی، توانمندسازی، عضویت در تشکلهای مدنی، انسجام اجتماعی، کیفیت زندگی، رضایت از زندگی، تعاون اجتماعی، کاهش اختلافات و تعارضات، دسترسی به خدمات اجتماعی، مشارکت اجتماعی، عدالت اجتماعی، وضعیت اشتغال، وضعیت تحصیلات، مسئولیت‌پذیری و امنیت شغلی از اثرات تقویت و توسعه گردشگری در مناطق روستایی می‌باشد. و همان‌طور که مطرح گردید این نوشتار نقش گردشگری در توسعه اجتماعی مناطق روستایی را بررسی و تحلیل کرد. تحلیل‌های آماری نشان داد

توسعه و شکوفایی گردشگری در توسعه اجتماعی مناطق روستایی شهرستان مشکین‌شهر تاثیرگذار بوده است، به‌طوری‌که همبستگی توسعه گردشگری در تمامی مولفه‌های توسعه اجتماعی به جز مسئولیت‌پذیری، کاهش اختلافات و تعارضات، عدالت اجتماعی و مشارکت اجتماعی در قالب فرضیه تحقیق به اثبات رسید و در این ارتباط، میزان P محاسبه شده بین مولفه‌های تقویت زیرساخت آموزشی، توانمندسازی، انسجام اجتماعی، رضایت از زندگی، دسترسی به خدمات اجتماعی، وضعیت اشتغال و وضعیت تحصیلات با متغیر توسعه گردشگری سطح معناداری کمتر از ۰/۰۱ و مولفه‌های عضویت در

مناسب و معقول با مسائل اجتماعی و فرهنگی جامعه روستایی هم چون تغییر سبک زندگی روستایی، مصرف نمایشی، تقویت نهادهای مدنی روستایی و مشارکت دان روستاییان در فرآیند توسعه نواحی روستایی و... در راستای توسعه اجتماعی مناطق روستایی به درستی ایفا کند و نیز دولت با نقش تسهیلگری خود از جمله؛ ایجاد تسهیلات خدماتی و بهداشتی، توسعه تسهیلات اقامتی و رفاهی، خدمات‌رسانی در زمینه امور زیربنایی و افزایش آگاهی مردم با برنامه‌های آموزشی می‌تواند به توسعه اجتماعی مناطق روستایی کمک کند در غیر این صورت تحقق توسعه اجتماعی در مناطق روستایی با چالش‌های عدیده‌ای مواجه خواهد شد. پیشنهاد آخر این است در پژوهش‌های بعدی پیرامون بررسی رابطه بین شکوفایی گردشگری و توسعه اجتماعی از روش‌های کیفی، در صورت امکان از روش‌های تلفیقی استفاده گردد.

#### منابع

۱. آزاد ارمکی، تقی، مبارکی، مهدی و شهبازی، زهره. ۱۳۹۱. بررسی و شناسایی شاخص‌های کاربردی توسعه اجتماعی (با استفاده از تکنیک دلفی)، فصلنامه مطالعات توسعه اجتماعی-فرهنگی، سال اول، شماره اول، صص ۳۰-۷.
۲. بابایی فرد، اسداله. ۱۳۹۰. توسعه فرهنگی و توسعه اجتماعی در ایران، فصلنامه علمی-پژوهشی رفاه اجتماعی، سال دهم، شماره ۳۷، صص ۵۶-۷.
۳. بلوچی، عثمان و محمدامین خراسانی. ۱۳۹۲. تحلیل نقش گردشگری در توسعه نواحی روستایی، مطالعه موردی، ناحیه گرگان، شهرستان نیک شهر، فصلنامه علمی-پژوهشی نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی، سال پنجم، شماره سوم، صص ۱۱۲-۹۱.
۴. جمعه‌پور، محمود و احمدی، شکوفه. ۱۳۹۰. تاثیر گردشگری بر معیشت پایدار روستایی؛ مطالعه موردی: روستای بزغان شهرستان ساوجبلاغ، پژوهش‌های روستایی، سال دوم، شماره یکم، صص ۶۳-۳۳.
۵. حسنونند، احسان و اسماعیل. ۱۳۹۰. امکان‌سنجی گردشگری روستایی و آثار آن بر توسعه، بررسی موردی

تشکل‌های مدنی، کیفیت زندگی و امنیت شغلی سطح معناداری کمتر از ۰/۰۵ را نشان داد. این یافته با نتایج حاصل از مطالعه جمعه پور و احمدی (۱۳۹۰)؛ هیکز و آرون (۲۰۰۶)؛ حیدری ساریان (۱۳۹۴)؛ ماتینسون و وال (۲۰۰۰) و ریچاردز و هال (۲۰۰۵) تطابق دارد. از طرف دیگر، نتایج آزمون t نشان داد به جز مؤلفه‌های کاهش اختلافات و تعارضات، عدالت اجتماعی، تعاون اجتماعی، مشارکت اجتماعی و مسئولیت‌پذیری بین تمامی مؤلفه‌های توسعه اجتماعی از جمله؛ تقویت زیرساخت‌های آموزشی، توانمندسازی، انسجام اجتماعی، رضایت از زندگی، دسترسی به خدمات اجتماعی، وضعیت اشتغال، وضعیت تحصیلات، عضویت در تشکل‌های مدنی، کیفیت زندگی و امنیت شغلی روستای دارای گردشگر (انار) بیشتر از روستای فاقد گردشگر (کوجنق) بوده است. این یافته با نتایج حاصل از پژوهش‌های حسنونند (۱۳۹۰)؛ خیاطی (۱۳۸۲)؛ مهدوی (۱۳۸۲)؛ پارک و همکاران (۲۰۱۲)؛ نانسی (۲۰۰۵) و بریدنهان و ویکینز (۲۰۰۶) هم‌خوانی دارد. همچنین این آزمون نشان داد که بین روستای دارای گردشگر و روستای فاقد گردشگر از نظر کاهش اختلافات و تعارضات، عدالت اجتماعی، تعاون اجتماعی، مشارکت اجتماعی و مسئولیت‌پذیری اختلاف معنی‌داری وجود ندارد. این یافته با نتایج حاصل از مطالعه مهدوی و همکاران (۱۳۸۷) و هال (۲۰۰۶) مطابقت دارد. به عبارت دیگر توسعه گردشگری روستای دارای گردشگر و فاقد گردشگر در مورد مؤلفه‌های کاهش اختلافات و تعارضات، عدالت اجتماعی، تعاون اجتماعی، مشارکت اجتماعی و مسئولیت‌پذیری یکسان بوده است. در پایان باید گفت که رونق و شکوفایی گردشگری روستایی می‌تواند به ارتقای توان مالی خانوارهای روستایی جهت استفاده از محصولات فرهنگی مختلف اعم از اینترنت و رسانه‌های ارتباط جمعی منجر شود و این امر زمینه توسعه اجتماعی را در مناطق روستایی مهیا می‌سازد بر دولت است که نقش خود را با اتخاذ سیاست‌ها و مکانیسم‌هایی هم‌چون ارتقای سطح تحصیلات و دانش روستاییان بواسطه آموزش و اطلاع‌رسانی، برخورد

۱۵. غفاری، سیدرامین و ترکی هرچگانی، معصومه. ۱۳۸۸. نقش گردشگری در توسعه اجتماعی-اقتصادی مناطق روستایی استان چهارمحال بختیاری» مطالعه موردی: بخش سامان، فصلنامه روستا و توسعه، سال ۱۲، شماره ۲، صص ۱۲۶-۱۱۳.
۱۶. طالب، مهدی، بخشی‌زاده، حسن و میرزایی، حسین. ۱۳۸۷. مبانی نظری مشارکت اجتماع روستایی در برنامه‌ریزی گردشگری روستایی در ایران، فصلنامه روستا و توسعه، سال ۱۱، شماره ۴، صص ۶۱-۷۴.
۱۷. مهدوی، داوود. ۱۳۸۲. نقش توریسم در توسعه نواحی روستایی پیرامون شهرها و ارائه مدل استراتژیک، نمونه موردی؛ دهستان لوسان کوچک، به راهنمایی دکتر عبدالرضا رکن‌الدین افتخاری، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس، گروه جغرافیا.
۱۸. مهدوی، مسعود، قدیری معصوم، مجتبی و قهرمانی، نسرين. ۱۳۸۷. اثرات گردشگری بر توسعه روستایی با نظرسنجی از روستاییان دره کن و سولقان، فصلنامه روستا و توسعه، سال ۱۱، شماره ۲، صص ۳۹-۶۰.
۱۹. نظری، محسن. ۱۳۷۷. مشخصه‌های تحول بازار نیروی کار در چهار دهه اخیر (۱۳۵۷-۱۳۳۵)، اطلاعات سیاسی-اقتصادی، صص ۱۷۱-۱۵۸.
۲۰. واسیت، آر. ان. ۲۰۰۹. مفهوم توسعه اجتماعی، ترجمه محمود ارغوان، پژوهشکده مطالعات اجتماعی و فرهنگی.
21. Borgatta, Edgar, F., Montgomery, and Rhonda, J.V. 2000. Encyclopedia & sociology, Volume one, Second Edition, Detroit, San Francisco, London and New York. Macmillan Reference USA.
22. Briedenhann J., and Wickens, E. 2006. Rural tourism-meeting the challenges of the new south Africa. International Journal of Tourism Research. 2(6), 123-1135.
23. Budeanu, A. 2011. Environmental supply chain management in tourism: The case of large tour operators. Journal of leaner Production, 17(16), 1385-1392.
24. Estes, H., and Richard, K. 2001. Social welfare and social development: Partners or Competitors, University of Pennsylvania.
25. Estes, P., and Richard, I. 2001. Social welfare and social development: partner منطقه کهمان در شهرستان سلسله، فصلنامه توسعه روستایی، دوره سوم، شماره دوم، صص ۲۰۰-۸۷.
۶. حیدری ساربان، وکیل. ۱۳۹۴. بررسی اثرات گردشگری بر ارتقای شاخص‌های رفاه اجتماعی در مناطق روستایی، مطالعه موردی: شهرستان مشگین شهر، فصلنامه رفاه اجتماعی، زمستان ۹۵، شماره ۶۳، صص ۱۵۷-۱۱۸.
۷. حیدری ساربان، وکیل. ۱۳۹۴. سنجش و اولویت‌بندی نواحی روستایی بر حسب سطوح توسعه اجتماعی با استفاده از تاپسیس فازی (مطالعه موردی: شهرستان مشگین شهر)، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال ۷، شماره ۲۳، صص ۱۳۴-۱۲۳.
۸. خیاطی، مهدی. ۱۳۸۲. توریسم روستایی و تاثیر آن بر جوامع روستایی، مطالعه موردی: تایلند، ماهنامه جهاد، سال ۸، شماره ۲۵۷، تهران.
۹. دیوب، شاکونتالا. ۱۳۷۷. نوسازی و توسعه-در جستجوی قالب‌های فکری جدید، ترجمه سیداحمد موثقی، نشر قومس، تهران.
۱۰. رضوانی، محمدرضا. ۱۳۸۳. مقدمه‌ای برنامه‌ریزی توسعه روستایی در ایران، انتشارت قومس، چاپ اول.
۱۱. رضوانی، محمدرضا، بدری، سیدعلی، سپهوند، فرخنده و اکبری‌ان رونی‌زی، سعیدرضا. ۱۳۹۱. گردشگری خانه‌های دوم و اثرات آن بر بهبود کیفیت زندگی ساکنان روستایی، مطالعه موردی؛ بخش رودبار قصران، شهرستان شمیرانات، فصلنامه جغرافیا و برنامه‌ریزی محیطی، سال چهارم، شماره سیزدهم، صص ۴۰-۲۳.
۱۲. رضوانی، محمدرضا، جعفری مقدم، سعید و رحیم‌اف، حمید. ۱۳۹۱. تاثیر گردشگری بر تقویت نگرش‌های کارآفرینانه در مناطق روستایی؛ مطالعه موردی: مقایسه روستاهای ابر و ابرسج-شهرستان شاهرود، فصلنامه پژوهش‌های روستایی، سال سوم، شماره دوم، صص ۱۷۴-۱۵۳.
۱۳. سقایی، مهدی. ۱۳۸۲. بررسی قابلیت‌های گردشگری روستایی در ایران، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، استاد راهنما: محمدحسین پاپلی یزدی. دانشگاه فردوسی مشهد، گروه جغرافیا.
۱۴. عبداللهی، محمد. ۱۳۸۰. توسعه اجتماعی از دیدگاه جامعه‌شناسی امروزی، اولین همایش توسعه اجتماعی، برگزار کننده: دفتر امور اجتماعی وزارت کشور، تهران، انتشارات علمی- فرهنگی.

- volunteer tourism. *Education, Knowledge and Economy*, 2(3), 191-201.
31. Nancy, R. 2005. "Economic and social development: Two sides of the same coin". *World Summit Social Development, Economic Development*, 4(2), 1-25.
  32. Park, DU., Lee, K., Choi, H., and Yooshik, Y. 2012. Factors influencing social capital in rural tourism communities in South Korea, *Journal of Tourism Management*, 2(33), 1511-1520.
  33. Richards, G., and Hall D. 2005. "Tourism and sustainable community development", Rutledge, New York.
  34. Sharples, M., Graber, R., Harrison, C., and Logan, K. 2009. E-safety and Web 2.0 for children aged 11-16. *Journal of Computer Assisted Learning*, 25(4), 70-84.
  35. Szirmai, A. 2005. *The dynamic of socio-economic development: an introduction*. Cambridge University Press.
  36. Thin, N., Good T., and Hodgson, R. 2002. *Social development policies resultant learning*, UK Social Development Division.
  - or competitors, University of Pennsylvania.
  26. Frey, N., and George, R. 2012. Responsible tourism management: the missing link between business owner's attitude and behavior in the cap town tourism industry. *Tourism Management*, 5(31), 621-628.
  27. Hall, D. 2006. Rural tourism development in southeastern Europe: transition and the search for sustainability. *International Journal of Tourism Research*, 4(6), 254-265.
  28. Heeks, R., and Arun, S. 2006. Social outsourcing as a development tool: outsourcing to social enterprises for poverty reduction and women's empowerment in Kerala, *Proceedings of DSA Annual Conferences, Readings, UK*, 11 November.
  29. Mathieson, A., and Wall, G. 2000. "Tourism: economic, physical and social impacts", Longman, London.
  30. Mdee, A., and Emmott, R. 2009. *Social enterprise with international impact: The case for Fair Tradecertification of*